

הגות וחינוך

הרב ד"ר יוחאי רודיק

האם אל הנער הזה התפללתי?

כאדם המופקד על הוראת מחשבת ישראל בחמ"ד וכמנהל חינוכי של בית הרב קוק בירושלים אני נמצא במגע קרוב ויומיומי הן עם ציבור התלמידים, לגונויו השונים, והן עם ציבור המורים וחומר הלימודים. אנסה להלן לסכם ולהעלות מספר נקודות למחשבה שעשויות לעני"ד לתרום לסוגיא המדוברת בחודשים האחרונים - מגמות חילון בקרב הנוער הדתי.

לפני כעשר שנים הצביע ידידי פרופ' מוטי בר-לב ז"ל על ניצני מגמות אלו. תגובתו נתקלה בביקורת חריפה ונוקבת מצד רבנים ואנשי חינוך מסוימים שחלקם ראו בתוצאות הסקר עיוות המציאות העובדתית. כיום, התגברנו והתבגרנו וקיים בנו הכוח לעמוד נוכח המציאות ה"מסוקרת" והמתוארת ולחפש באופן אמיתי פתרונות שיובילו אות כולנו בדרך העולה בית אל. אני מדגיש את חיפוש הפתרונות ודרכי ההתמודדות מאחר ודומני כי עלינו לשים קץ לעידן "הקיסורים" המשמש נשק בידיהם של המתנכלים להצלחתו המפוארת של החמ"ד, ויסוד פסיכולוגי ל"נבואה המגשימה את עצמה" ביחס לתלמידינו. באופן אישי ידוע לי כי ראשי החמ"ד אכן פועלים במרץ למציאת הפתרונות וחלק ניכר מכותבי המאמרים, שלא באשמתם, אינם מודעים לכך.

בשעה שהרמבי"ם בהלכות דעות (פרק ו') מתייחס לעניין שנאת הלב הוא כותב: "כל השונא אחד מישראל בלבו עובר בלא תעשה". מסביר פירוש "יד קטנה" על אתר: "טבעה ועניינה של השטמה שהיא בוערת כאש בקרבו... אבל אם הוא מודיע ומראה השנאה ומוציאה מלבו אז נתכבית אש השנאה מלבו". דברי חז"ל אלו, המתמודדים עם יסודותיה הפסיכולוגיים של השנאה בכלל, יפים לעני"ד לענייננו.

לאחרונה, במסגרת תפקידי, ביקרתי בשני בתי ספר, חלק מרבים, והשתתפתי בשיעור "מחשבת ישראל". באחת הכיתות שאל התלמיד את המורה שאלה עקרונית בענייני אמונה. המורה השיב: "אם אתה שואל שאלה כזו הנפש שלך חוטאת". בכיתה אחרת קמה תלמידה במהלך שיעור "הכוזרי", המהווה בעיקרו דו-שיח בין ה"חבר" (נציג היהדות) לבין מלך כוזר, ואמרה: "הייתי רוצה כי ה"חבר" לא ילמד רק את הכוזרי, אני רוצה שה"חבר" ילמד אותי". גם אם דוגמאות אלו יוצאות דופן יש בהן לתרום לנושא שאנו עוסקים בו.

עולם התרבות המערבית, העוטף במידה זו או אחרת את כולנו, מחייב התמודדות חינוכית מעמיקה. השאלות האמוניות שעולם זה מעורר והאלטרנטיבות המוצעות על ידו לנוער המתבגר מהוות אתגר משמעותי למערכת החמי"ד. דווקא מול עולם זה אנו נדרשים להיפתח ולהתמודד באופן אמיתי עם השאלות. דווקא על רקע אלטרנטיבות "מפתות" חובה עלינו להפוך את חומרי הלימוד במקצועות השונים בכלל, ובלימודי הקודש בפרט למשמעותיים ומופנמים לתלמידים. אין הכוונה להוריד את רמת הלימודים ואין הכוונה חלילה להתעלם מחומרי לימוד המהווים את יסוד בנין עולמו הרוחני של התלמיד. חובה עלינו לשאוף לשלב את "האותנטי עם הרלוונטי". שילוב זה צריך להיעשות מתוך נקודת מבטו של השואל ומתוך הקושי הרוחני בו נתון התלמיד. לפעמים דווקא ה"מובן מאליו" מצריך ביאור מעמיק ואמיתי. בדרך זו ננטרל מוטיב ה"שנאה" למקצוע מסויים או השקפה מסוימת.

לאחרונה הגיע לידי מכתב שפורסם באחד מעלוני הישורים. המכתב חתום על ידי "נוער סוג ב'... חברה שפעם היו קרובים אליכם והיום מאוד רחוקים. במהלך המכתב מפרטים הכותבים לראשונה את הרגשות האישיים טרום "עזיבתם" את המסלול החינוכי הדתי: "דיברתם אתנו על סיסמאות נדושות, דרשתם מאתנו מה שלא דרשתם מעצמכם, ניסיתם לאלף אותנו במקום לחנך אותנו... הסתכלתם עלינו כל הזמן בעין ביקורתית, מגבוה, אין לכם מושג כמה הרחקתם אותנו מעליכם. באותה עת... ניסיתם להראות לנו שלימוד תורה זה הדבר החשוב בחיים, אך באותו זמן הלכתם והשקעתם את מירב זמנכם ומשאביכם בקריירה מקצועית, בכסף". דומני כי הדברים מדברים בעד עצמם.

הראייה קוק זצ"ל מתייחס בספרו "מוסר אביך" אל הפסוק בספרי משלי "בכל דרכיך דעה" (משלי ג', ו). כותב הרב: "צריך לבקש את הקב"ה בכל הדרכים שהוא מתנהג בהם. כשהוא עוסק בתפילה אז יבקש את הקב"ה בהבנת ענייני תפילתו וכוונה רצויה... בהיותו עוסק בגמ"ח להיטיב לחברו, אז יבקש את הקב"ה רק בהעמקת עצה איך להיטיב לו... וכן בכל הדברים שעושה, הרי באמת אין דבר בעולם שאינו לכבודו יתברך... שישתדל בכל שכלו וכוחותיו לעשות את מה שהוא עושה בתכלית השלימות ונמצא שהוא יודע את השיי"ת בכל הדרכים" (מוסר אביך, עמ' ל"ט).

הרב סולובייצ'יק, בספרו "על התשובה" (עמ' 250) מחדד את הדברים לא רק בהיבט "התועלתני", אלא בעיקר בהכרה כי כל אדם הוא עולם מיוחד בפני עצמו. "במה מתבטאת יחידותו של אדם? בשאיפה המרכזית שלו. ביעד האחד שלנכחו הוא מכון את כל מיתרי נפשו. יחידותו של אדם - בתפילת, חייו... לכל אחד געגוע וכמיהה למה שנקרא בפסיכולוגיה המודרנית "מימוש עצמי". מתי מוצא אדם התמלאות עצמית זאת? כשהוא מממש את תפילתו המקורית. אותה אחדות, אותה יחידות, אותה בדידות עם שהוא בקרוב ההמונים, היא שקובעת לאדם את דרך חייו". קיטלוג תלמידים בקריטריונים של "דתי" או "מאוד לא דתי" על פי ההתנהגות המצופה במסלול החיים האישי, לעני"ד, אינה נכונה.

סקרים שנעשו לאחרונה (כגון זה של ד"ר לסלוי) מצביעים כי 27% מהמשתתפים "מתנדנדים" בין דתיות ללא דתיות. דומני כי לא אטעה אם אומר כי במידה רבה

יקבע יחס ההורים והמחנכים את תדמיתם העצמית של תלמידים אלו. מתן גב תומך והרגשה כי תלמידים אלו הם חלק מאתנו תחזק אצלם את הדימוי העצמי. במכתב שהזכרתי לעיל מתייחסים בני הנוער גם לנקודה זו וכותבים: "לא האמנו בשום דבר גם לא בעצמנו. מה כבר ביקשנו קצת חום ואהבה? הלכתם והשקעתם בנוער סוג א', אלה שתמיד הלכו וילכו בתלם, אלה שלצערנו היום מסתכלים עלינו כנוער סוג ב'. הסתכלתם עלינו ואמרתם לעצמכם: "הילד שלי לא יהיה כזה", "לי זה לא יקרה". כן! גם עלינו אמרו את זה!"

הצגת עצמנו, המחנכים וההורים, ככלילי השלמות תורמת אולי לתדמיתנו העצמית, אולם במקרים לא מעטים פוגעת ביכולת ההזדהות וההפנמה של המסרים החינוכיים אותם אנו משתדלים להנחיל. הרב מונק בספרו "בנתיב הערכים" מעמיד במרכז העשייה החינוכית לא רק את התלמיד אלא בעיקר את המורה: "הנחת יסוד של כל חינוך המבוסס על דוגמא אישית - ואיני יודע אם יש בכלל חינוך ללא בסיס זה - היא שהמחנך הוא אדם שטוף יצרים, נאבק עם עצמו ועם רוח הזמן המתנכל לאידיאלים... מחנך אמיתי יכול להיות רק זה אשר מבעד לכל כשלוך מבצבצת נשמתו הנאבקת, שאיפתו להתקרב לערך המוחלט, כנותו עם עצמו ועם חבריו, היודע את שגיאותיו ומבקש את דרכו לתיקון". יכולת התלמיד להזדהות עם המורה תהיה דווקא במצבים בהם הוא יודע כי גם המורה עבר מסלול חיים רוחני דומה למסלולו הוא.

בשנה האחרונה התפרסם ספר "ושיודע לשאול", פרי עטו של שמעון לב. ספר זה מכיל ראיונות עם בני נוער שהפסיקו מסיבות שונות להיות דתיים. באחד הראיונות במונולוג כן ואמיתי מתארת אחת הדוברות את תגובת אביה לאחר אסון משפחתי ונסיונה האישי לעמוד על דרכי ההתמודדות ושורשיו הרוחניים של האסון. "אבל אז זה היה כאילו אני אנסה להקשיב לך. אבל הוא לא הקשיב. הוא שמע את מה שאמרתי אבל לא הקשיב. הוא זה שדיבר רוב הזמן ואמר לי: "תשמעי, את צריכה לחשוב כך, את צריכה להרגיש כך, ואת צריכה לעשות כך... הזרתי מהשיחה הזו שוב בקטע של "הוא לא יושב ופרופר מקשיב לי". "אחר כך כבר ניסיתי לדבר אתו". דומני כי כוחו של מחנך אינו ביכולתו לאפשר לתלמיד "חופש יצירה" בהתאם לתכתיבים בלעדיים של המחנך. כוחו של מחנך ביכולתו לרדת לשורש בעיותיו של התלמיד ולבחון את המציאות האמונית מתוך שורש בעיותיו של התלמיד.

בשעה שניצב יעקב אבינו לפני מפגש גורלי עם עשו אחיו מצינת התורה: "ויירא יעקב מאוד ויצר לו ויחץ את העם אשר אתו". שואלים הפרשנים כיצד יעקב, מגדולי המאמינים, מפחד ממלחמה? הרי הידיעה והביטחון "גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי" מהווה אבן יסוד גם בתפיסתו הרוחנית של יעקב אבינו? מפרש האברבנאל: "פחד יעקב לא היה מחולשת אמונתו ובטחונו ביעודיו. כי באמת לבו בטוח בהי אבל היה פחדו כדרך הגיבור האמיתי... והתאמץ והלך לקראת אחיו זה באמת הראוי לקראת מאמין בנבואתו ובטוח ביעוד אלוקיו".

מבחנו של האדם המאמין אינו מתבטא בחוסר הפחד. הפחד לפני מלחמה, או כל סכנה אחרת, הוא פחד טבעי. מבחן האמונה הוא ביכולת להתגבר על הפחד. **מבחן האמונה ושלימות ההכרה הדתית אינו מתבטא אצל תלמיד החמ"ד בפחדו לשאול שאלות, או לחילופין באי שאלת שאלות** (מיותר לציין כי לאחרונה השמיע באוזני ראש מוסד חינוכי חשוב כי לתלמידותיו, מאות תלמידות, אין שאלות בענייני אמונה...).

מבחנו האמיתי של המאמין, בן דורנו לפחות, הוא בשאלת השאלות, מציאותו בתוך הקונפליקט, ויכולתו לפלס דרכו ולהתגבר. חובתנו כמחנכים לאפשר בירור אמיתי של שאלות אמונה וחיים מתוך כך לסייע לתלמידינו לעצב את אישיותם כמתבגרים נורמליים. ללא ספק האידיאל החינוכי העליון הוא אמירת "הנני!!" כדרכו של אברהם אבינו. הדרך עבורנו להגיע לאידיאל עליון זה רצופה מהמורות וקשיים המחייבים התמודדות, אהבה, ופחיתות. פתיחות זו אין פירושה ויתור על אתוס חינוכי ואידיאלים. פתיחות זו עיקרה מתן ההרגשה לתלמיד "גם כי אלך בגיא צלמות (לגווני השונים...) לא אירא רע כי אתה (המחנך) עמדי".

באחד משיריה מתארת הסופרת אסתר קל את דרכה אל ההתחברות האמיתית לבורא עולם. "מתי שבתי ומצאתי שוב את אלוקי על מנת שלא אאבדנו עוד? אינני זוכרת עוד. אולי במקום שם נגמרים הסופים ומתחילות ההתחלות מחדש... ואז ידעתי כי האלוקים הוא (הדגשה שלי י.ר.) **להתפעם מחדש... ולהיות אתה עצמך, ולאכול בסכין ובמזלג גם כשאין איש יושב ממול**. והיום כאשר הקיצותי, ובחוף היה כמו כל יום מחדש האור והבוקר, והילדים של אתמול, רציתי לומר: תודה אלוקים שאתה קיים. שאתה קיים בכל הצורות שאתה קיים מפני, ובגלל, או דווקא ואפילו למרות".

כותרת מאמרנו זה מעלה שאלה פרובוקטיבית: "האם אל הנער הזה התפללתי?". אין ספק כי לא תמיד תוצרי החינוך אכן מהווים הגשמה אידיאלית של תפילת המחנך. למרות זאת דומני כי יכולתנו להתייחס ולראות את התלמידים בראייה גמישה יותר, חמה יותר, מעמיקה יותר, תקרב את התלמידים אל האידיאל החינוכי שלנו ותהפוך את תפילתנו ברת קיימא ומתגשמת. צריך לענייד להעשות חשבון נפש ע"י שלושת המרכיבים האנושיים של מערכת החינוך: ההורים, המורים והתלמידים.

ההורים - צריכים לשאול את עצמם באיזו מידה סייעו הם בעצמם, בבית הפרטי שלהם, להגשים את מערך האידיאלים של בית הספר. באיזו מידה הם "תרמו" ליצירת סביבת הקונפליקט בין ילדיהם למסרים החינוכיים, ובאיזו מידה סייעו באמיתיות להגשמת ערכים נעלים אלו בדוגמא אישית, בהזדהות, וביצירת סביבה תרבותית תומכת.

המורים ומערכת החינוך - צריכים לענייד לשאול את עצמם באיזו מידה היינו קשובים לבעיות התלמידים ובאיזו מידה היינו יחד עם תלמידינו את עולמם הפרטי מחץ למסגרת הלימודים. כמה מאיתנו יודעים באמת מה הם ההגייגים, השאיפות, וההתחברות הפנימית של תלמידינו אל חומר הלימודים. כמה מאיתנו יודעים

להתקשר אל תלמידינו גם בשעה ש"אינם זמינים", מתוך אמונה כי חינוך אינו רק תוצאות מיידיות, אלא "שלח לחמך על פני המים".

התלמידים, לגוניהם הרוחניים השונים - צריכים לעני"ד להתמודד בראש וראשונה עם שאלת הצביעות ושיטת "הוא אשם לא אני". באיזו מידה תאמה התנהגותם היומיומית את הכיפה שעל ראשם, ובאיזו מידה ערכו חשבון נפש נוקב ומוסרי מתוך חתירה אמיתית להגיע אל האמת. האם ניסו להשתחרר מ"דעות קדומות" וסביבתיות ולהיפתח בכנות אל האידיאלים שהמסורת היהודית מציבה לפניהם, או שהסתפקו בהאשמת המערכת המבוגרת (הורים, ביה"ס) שהזניחה אותם. האם דאגו בחירי התלמידים לחבריהם שנותרו מאחור, במהלך הדרך העולה בית אל, והיו שותפים ללבטיהם, או ניתקו את עצמם בבחינת "ואני את נפשי (ואת ציוני) הצלתי".

דומני כי הגיע הזמן, אחרי תקופה רווית מאמרים לחדול להציג את "הכביסה המלוכלכת" בראש כל חוצות ולהשכיח בכך את ההישגים, ואת הנוער הנפלא הצומח בישיבות, באולפנות ובבתי הספר. תופעות שליליות, שתהוינה חומר לכתיבת ספרים ע"י עתונאים העוסקים ב"מגמות החילון בנוער הדתי", יש לנו כבר די והותר. הגיע הזמן להפנים את דבריו של הראי"ה קוק זצ"ל: **"הצדיקים הטהורים אינם קובלים על הרשעה אלא מוסיפים אמונה, אינם קובלים על הבערות אלא מוסיפים חכמה"**. יהי רצון והשנה הזאת תהא שנת סיפוק בכל מעשה ידינו.